

*Modern Educational Processes
Съвременни образователни процеси*

ФОРМИРАНЕ НА КОМУНИКАТИВНО-РЕЧЕВА КОМПЕТЕНТНОСТ ПО МЕТОДА „МОНТЕСОРИ“ ПРИ ДЕЦА, ОТГЛЕЖДАНИ В УСЛОВИЯТА НА СОЦИАЛЕН ДОМ

Дияна Георгиева

Тракийски университет – Стара Загора

Резюме. Овладяването на комуникативно-речевата компетентност обезпечава на личността пълноценно участие в общуването. Като основен аспект в психическото и личностното развитие на децата, тя има статута на видово понятие по отношение на родовото понятие ‘комуникативна компетентност’. Статията е посветена на изследване, фокусирано към един от най-актуалните проблеми на специалната педагогика – формиране на комуникативно-речевата компетентност при деца от предучилищна възраст, отглеждани в условията на социален дом, чрез използването на алтернативни методи за обучение. Сравнителният подход при анализа на емпиричните данни от двата изследователски корпуса позволява тяхното съпоставяне по предварително формулирани критерии и показатели. Резултатите показват, че методът „Монтесори“ осигурява по-ефективно развитие на комуникативно-речевите умения и навици при децата, отглеждани в условията на социален дом, в сравнение с прилагането на традиционните методи на обучение и комуникация.

Ключови думи: комуникативно-речева компетентност; методът Монтесори; деца, отглеждани в условията на социален дом

Теоретични предпоставки

Развитието на речта е сложен психологичен процес, който не се свежда до елементарно възпроизвеждане на възприетата от детето по слухов път вербална информация. Комуникативно-речевата компетентност при децата от предучилищна възраст е индикатор за равнището на овладяване на речева дейност, основа на културата за устна изява, уменията и навиците за използване на устния език в различните сфери и ситуации на общуване, съответстващи на опита, интересите и психологическите особености на децата от тази възрастова популация.

Овладяването на комуникативно-речевата компетентност, осигуряваща на личността пълноценно участие в общуването, се разглежда като видово

понятие по отношение на родовото понятие „комуникативна компетентност“ (Siderova, 2015). Своевременното формиране на речевата компетентност в предучилищна възраст се извежда като главна предпоставка за предстоящи успехи в училище. В условията на организираното обучение детето се учи да възприема, анализира, конструира въпроси и да дава отговори, да отправя искане или да организира съвместни дейности, овладява речевия етикет. В същото време, самостоятелните активности му осигуряват възможности за генерализация и преносимост на усвоените знания (Kaliova, 2018). Често различните видове самостоятелна дейност децата съчетават с речева активност. Договарянията с другите деца в хода на игрите се извършват посредством използването на речта и наличието на социални умения. Практически варианти за тяхното формиране и усъвършенстване предлагат Иванов и Калинова (2018).

Съвременните изследвания насочват вниманието към ролята на моделирането на комуникативни ситуации за демонстриране на различни видове комуникативни интенции (Siderova, 2016). Особено значение за децата придобива сътрудничеството им с комуникативния партньор. Това са предпоставки за интензивно изграждане на всички компоненти на речевата система, в частност фонетика, лексика, граматика, както и за развитие на свързаната реч. Друг важен фактор за формирането на комуникативно-речевата компетентност е стимулиращата семейна среда, в която детето удовлетворява своите емоционални, комуникативни, познавателни потребности. В гравивна родителска атмосфера то осъзнава собствената си значимост, а присъствието на майчината фигура благоприятства неговата идентификация с възрастния.

При определени житейски ситуации детето може да попадне в условията на социален дом за отглеждане и възпитаване.

Социалните домове са юридически лица на бюджетна издръжка за осъществяване на специфични функции. Тези микроструктури реализират своята дейност самостоятелно и в сътрудничество с останалите лечебни и здравни заведения, с други ведомства, организации и институции. Социалните домове се състоят от задължително обособени структурни единици и се обслужват от мултидисциплинарни екипи. Преобладаващите дейности, свързани със здравето на децата, се съпътстват от възпитателна и обучителна дейност.

Независимо от предоставените грижи социалният дом е място, в което поради редица фактори с негативно влияние се създават условия за възникване на депривационен синдром, носещ силен деструктивен заряд, действащ на различни равнища: сензорно, психично, физическо, комуникативно. Изследователите извеждат някои особености, типични за комуникативната дейност на деца, отглеждани в институционални условия (Tagareva, 2004) – беден репертоар от комуникативни действия, ниско качество на тяхното използване, отсъствие или силно ограничена инициативност в комуникацията, липса на умение за разгръщане на комуникативната ситуация. До голяма степен е

задържано развитието на речта, използването ѝ като инструмент за комуникация. В основата на препятстваното вербално развитие стои дефицитът от комуникация с възрастни или връстници (Valchev, Derrijan, 2015). От специализираната литература е известно, че речта се овладява чрез имитация. Езиците модели за подражание обаче в институционализираните структури са силно ограничени или липсват.

Специфичните особености при усвояване на речта от децата, пребиваващи в условията на маргинализирана среда, се манифестират с късна поява на първите думи; беден активен речник, съдържащ предимно конкретни понятия; проблеми в използването на речта като средство за общуване. Неправилното структуриране на изреченията е сред дефицита при усвояване на граматичния компонент. Освен лексикални и синтактични проблеми в развитието на речта е засегната и артикулационната способност. Лепетът при кърмачетата, отглеждани в условията на социалните домове, се отличава с оскъдност, вялост, ограничен брой на звуковите съчетания поради недостатъчно емоционално общуване и бедна на речеви (устни) стимули социална среда. Това повлиява негативно формирането на артикулационния компонент.

Като цяло, възпитателните взаимодействия в социалните домове са в разрез с индивидуалното развитие и специфичните особености и потребности на всяко конкретно дете. Прилага се унифициран подход при различните деца по отношение на методите и средствата за обучение. По никакъв начин не се отчита уникалността на децата.

Ярък пример за издигане на индивидуалния подход като доминанта в обучението и възпитанието на децата, това е методът „Монтесори“.

Мария Монтесори е легендарен италиански лекар, педагог, антрополог, създател на уникална система за предучилищно възпитание, получила широко разпространение през първата половина на XX век. След продължителна работа в заведение за деца с ограничени възможности Монтесори стига до извода, че много от използваните обучителни методи могат да се прилагат със същия успех и при здрави деца. Разработената от Монтесори програма за обучение не губи своята актуалност и след повече от 100 години.

Монтесори е убедена, че при всяко дете от неговото раждане присъства мощен вътрешен ресурс, постепенното разкриване на който способства за изграждането на хармонична личност. Необходимо е само да се създават условия за самообучение и саморазвитие. Класическата система „Монтесори“ предполага образование, което се основава върху генериране на естествения интерес на детето към обучение с отчитане на неговите физиологични особености и психични потребности. За реализиране на целта се структурира специално подготвена среда.

Сравнителният подход по отношение на традиционното обучение и метода „Монтесори“ позволява да се изведат специфичните отличителни характерис-

тики на системата, която се манифестира с присъствие на изразена свобода в дейностите на децата и с отсъствие на програми за обучение, стандарти и унифицирани изисквания.

Едно от забележителните научни открития на Монтесори е наличието на т.нар. сензитивни периоди. Съгласно тази теория всяко дете от раждането до 7-ата година преминава през различни етапи на особено силна психична и физиологична готовност, която детерминира лесното и бързо усвояване на новите знания и умения. Първостепенно значение в тези периоди се придава на възможността за пълноценно развитие на съответните навици.

Методиката на Монтесори предполага наличието на учебни материали, способстващи духовното развитие на детето посредством акумулиране на сензитивен и двигателен опит.

Ролята на педагога се състои главно в насърчаване стремежа на детето към самостоятелно изследване и опознаване на природния и социалния свят. Въз основа на получени и анализирани от наблюдението данни специалистът определя интересите и заложите на детето и прави корекция на пространствено-предметната среда. Особено внимание се отделя на вербалното общуване на педагога. Не на последно място се поставя неговата визия и поведенчески маниер, който ще послужи на детето като модел за подражание, както и стремежът му към прилагане на интерактивен подход в организацията на познавателните дейности и поставянето на конкретни и предвидими цели (Zhelyazkova, 2018, 2015).

Представените научни данни дават реални основания за изследване на положителния ефект на разглеждания алтернативен метод върху развитието на комуникативните умения на децата, отглеждани в институционалните условия на дома за медико-социални грижи, реализирани чрез устната форма на речта.

Експериментална постановка

Като **цел** на експерименталното проучване се посочва изследване на спецификите във формирането на комуникативно-речевата компетентност при деца, обучавани и възпитавани в домове за медико-социални грижи, чрез активно прилагане на метода „Монтесори“ като алтернативен модел за педагогическа интервенция. **Обект** на изследването е комуникативно-речевата компетентност на деца, отглеждани извън пределите на стимулиращата семейна среда – в специализирани институции. В качеството на **предмет** на емпиричното проучване се определя потенциалният ресурс на метода „Монтесори“ като алтернативна технология за формиране на комуникативно-речева компетентност при деца, пребиваващи в депривационните условия на социалните домове.

Изследването, което се извършва диференцирано в две насоки, е проведено в периода 2018 – 2019 г. В него участват общо 8 деца, чийто възрастов диапазон

се разполага в рамките на 2 и 4 години. Момичетата (5) превъзхождат по брой представителите на мъжкия пол (3). Всички участници се отглеждат и възпитават в условията на дома за медико-социални грижи в Стара Загора. Със съдействието на психолози е установен интелект в границите на приетата норма.

Методика и процедура на изследването

Експериментът включва два изследователски корпуса. За получаване на емпиричен материал относно равнището на комуникативно-речева компетентност на участниците в *първия експериментален корпус* е използван адаптиран към българската културна матрица вариант на стандартизиран тест на М. И. Лисина (Tagareva, 2004). Моделирани са три експериментални ситуации, предназначени за оценка на посочените параметри: „До възрастен“, „Съвместна игра с възрастния“, „Съвместно разглеждане на картинки“.

Вторият експериментален корпус разкрива равнището на сформираност на комуникативно-речевата компетентност чрез използване на „Монтесори“ метода. В качеството на оперативен материал встъпват специално изработените „Монтесори“ модели, стимулиращи речевата изява на детето. Различен е и подходът на специалиста в процеса на обучение и идентификация на комуникативно-речевата компетентност.

Двете експериментални ситуации запазват същото съдържание за разлика от третата, наречена „Игра с Монтесори материалите“. За уточняване на равнището на комуникативно-речевата компетентност се прилага скала за оценка на речевото развитие и съответни критерии. Изведени са три основни параметъра: степен на развитие на експресивната; степен на развитие на рецептивната реч; способност за изпълняване на словесните (устни) инструкции на възрастния. Резултатите се отчитат на индивидуални протоколи, където се отбелязва всички проявления във вербалното поведение и оценките по отделните критерии и показатели.

Резултати и обсъждане

Експресивна реч. В изследователския контекст експресивната реч се асоциира със способността за генериране, външно изразяване и предаване на устна информация от детето.

Съставен компонент на изследването на експресивната реч са *самостоятелно произнесените думи*. Общото количество на самостоятелно произнесените от децата думи в първия експериментален блок по М. Лисина е 70. От тях 61 лексикални единици обозначават съществителни имена (предмети/игралки), 4 думи се използват в качеството на глаголи и 1 – за назоваване на признак на предмет. Очевидно е, че употреба на прилагателни имена е силно ограничена. По отношение на глаголите, децата в първата експериментална част невинаги идентифицират действията, изобразени на картинките, въпре-

ки притежаваните умения да ги извършват или изпълняват по инструкция на възрастния.

Броят на самостоятелно произнесените думи във втория експериментален корпус чрез използване на Монтесори материалите е значително по-голям – 90. Съществителните имена са общо 70. Количеството на прилагателните имена е също в доминираща позиция спрямо това от изследването по М. Лисина – 15:4. Децата, обучавани по „Монтесори“ метода, са силно впечатлени от вида на стайното растение в игралния модул „Грижа за стайните растения“. Докато полагат грижи за цветето, две от децата правят опит за описанието му чрез използване на 4 думи, обозначаващи признаци и свойства. В процеса на съвместната игра „Цветната кутия“ децата с въодушевление разглеждат цветните дървени плочки, като назовават техните цветове. Оперирането с Монтесори материалите стимулира интереса и любознателността на децата към думите действия, които използват във втория експериментален корпус. Предложените от специалиста реални предмети от бита (например детска лъжичка) позволяват на децата да имитират действието хранене и да общуват с възрастния, като си служат с глаголи. Следването на един от основните принципи на М. Монтесори (прилагане на самостоятелен избор относно работния материал) провокира импулс при децата за взаимодействие с комуникативния партньор. Те се обръщат към него с глаголната форма „Виж“, за да споделят с възрастния радостта си от намерен предмет. Без съмнение играта с Монтесори материалите предизвиква по-голямо желание за инициране на вербален контакт.

От извършената проба на ниво *изречение* се изведоха нови възможности за интерпретация на получените резултати. Самостоятелно продуцираните изречения от децата в първия експериментален корпус са общо 17. При възприемане на съставения от специалиста разказ по картинки, изобразяващи действия или животни, децата не формулират въпроси и не правят опити за репродукция на елементи от текста, изреченията или отделните думи. Интересът към изказването на събеседника се демонстрира само чрез невербални сигнали.

Почти два пъти по-голяма абсолютна стойност е отбелязана във втората изследователска част – 32 граматични конструкции. Всички деца проявяват силен интерес към Монтесори материалите и с типичното си любопитство задават въпроси на възрастния за тях.

И в двете експериментални изследвания глаголът в неговата повелителна форма „вземи“ в ситуация на подаване на предмет на възрастен се замества от „на“. Друг общ елемент в двата изследователски корпуса е липсата на наречия и предлози. Констатира се и наличие на доминиращо възпроизвеждане на лепетни форми на речта, което води към убеждението, че участниците в изследването невинаги продуцират цялостните наименования на предметите. Освен това част от децата и в двете експериментални изследвания не спазват

езиковите норми, което се манифестира с използване на неправилен словоред. Също така граматичните категории род, число, лице невинаги отразяват правилно количествената характеристика, категоризацията на предметите, отношението между говорещото лице и глаголното лице, морфологичната система, като цяло. В детската реч все още не се включват отделни нейни части: наречия, предлози, съюзи.

Особеностите при *повторените лексикални единици* следват тенденцията за по-успешното представяне на децата, обучавани по метода „Монтесори“. Доказателство за това е общият брой на дублираните думи – 36. От тях 27 са послужили за обозначаване на предмети и играчки, една – за действие, а 8 са прилагателните имена, присъстващи в активния речник на децата.

В контраст на втората експериментална част се явява първата, в която децата са повторили общо 15 думи – названия на предмети, играчки, изображения на животни. Нито едно дете не е употребило глаголи и прилагателни имена.

Както беше посочено, равнището на развитие на експресивната реч се определя като високо, когато децата свободно общуват с възрастния и инициират изказвания, съдържащи последователности от две-три синтактични конструкции. В двата експериментални корпуса не е отчетено такова ниво на устна реч. Средно и ниско равнище на експресивна реч манифестират по 50% от децата, изследвани по М. Лисина. Положителна динамика е отчетена във втория експеримент, проведен с Монтесори материалите, където при 62,5% от случаите се регистрира средно равнище, а относителният дял на ниското ниво е в порядъка на останалите 37,5% участници в емпиричното изследване.

Рецептивна реч. Възприемането, разбирането и осмислянето на речта на комуникативния партньор е друг важен компонент от развитието на комуникативно-речевата компетентност. В първия експериментален корпус по М. Лисина изследваните лица са идентифицирали общо 43 предмета и изображения на представители на животинския вид. Две от децата (25%) разпознават значението на 4 думи действия, други три (37%) декодират по един глагол. При 37,5% от изследваните деца не се отбелязва умение за идентификация на семантичното съдържание на глаголите. Не е регистрирано разбиране на предложни отношения.

При изследването с Монтесори материалите децата са разпознали съдържанието на общо 60 лексикални единици. Количеството на употребените думи, използвани в качеството на прилагателни имена, е 38. Разпознатите глаголи имат следното процентно разпределение: 25% от участниците демонстрират положителна реакция за 3 глагола, 50% – за две думи действия, 25% са идентифицирали един глагол и при още 25% не се отчита никакво постижение. Обнадеждаващ е резултатът, свързан с броя използвани предлози. Макар и минимален (4), той показва прогрес в овладяването на пространствените отношения.

Способност за изпълнение на словесните инструкции на възрастни.

Декодирането на устна информация е свързано и със способността на изследваните деца за изпълняване на словесните инструкции на възрастния. Общ за двата изследователски корпуса резултат по разглеждания параметър е липсата на участник, който да привежда в изпълнение всички предвидени за емпиричното проучване инструкции на специалиста. И в двете експериментални изследвания всички деца изпълняват елементарни инструкции. По М. Лисина е регистрирано постижение от 62 едностепенни инструкции, докато по М. Монтесори количеството на положителните реакции се понижава до 44.

Резултатите от проучването на статуса на двустепенните инструкции разкриват една по-различна картина. При експеримента с теста на М. Лисина са реализирани 5 устни указания, а по М. Монтесори броят им се покачва до 19. Освен това 25% от децата, изследвани по методиката на М. Лисина, не изпълняват двустепенни инструкции. В хода на целенасочената манипулация с Монтесори материалите обаче всички деца (100%) изпълняват двустепенни речеви инструкции.

Материалите от емпиричното изследване, получени в хода на съпоставяне на данните от двата експериментални корпуса, позволяват да се формулират някои по-важни **изводи**.

1. И в двата експериментални корпуса не се формира високо равнище на развитие на експресивната реч. Активният лексикон е все още еднообразен и недостатъчно разширен. Въпреки това при участниците в експерименталното изследване се наблюдава по-голяма потребност от комуникация с възрастен след проведената специалнопедагогическа интервенция чрез метода „Монтесори“.

2. Резултатите от втория експериментален корпус (по М. Монтесори) позволяват извеждане на по-високо средно равнище на експресивната реч при децата (62%), функциониращи в условията на психическа и социална депривация, в сравнение с изследването по М. Лисина (50%). Регистрирането на положителна динамика предполага понижаване на процента участници, демонстрирали ниско равнище на развитие на активната реч по Монтесори (37%) за сметка на това по М. Лисина, където процентният дял е 50%.

3. Манифестираният прогрес по отделните показатели на комуникативно-речевото развитие на децата, обучавани по метода „Монтесори“, е индикатор за ефективността на приложената алтернативна технология, насочена към подобряване на вербалните умения при изследваната група деца.

Заклучение

Организираното и проведено експериментално проучване осигури възможност за изясняване на важен и актуален въпрос, свързан с ресурсите на метода „Монтесори“ в процеса на формиране на комуникативно-речева компетентност при деца, отглеждани в условията на домове за медико-социал-

ни грижи. Съществуващата популация деца, попадаща в ареала на отделните рискови групи, както и липсата на достатъчно количество стратегии за успешно развитие на уменията за общуване обособява подчертания интерес към разработваната проблематика. Развитието на комуникативно-речева компетентност е едно от важните направления в педагогическата интервенция на тази група деца, както и необходимо условие за тяхната социална адаптация.

ЛИТЕРАТУРА

- Вълчев, Г. & Дерижан, И. (2015). Социално-психологически проблеми при деца, лишени от родителски грижи. *Съвременна хуманитаристика*, 2.
- Желязкова, З. (2018). *Ефективно усвояване на английска граматика*. Стара Загора: Тракийски университет.
- Желязкова, З. (2015). Интерактивно организирано преподаване на английските времена. *Списание за образователна наука и изкуства*, 2.
- Иванов, Г. & Калинова, А. (2018). Практически варианти за формиране и усъвършенстване на социални и емоционални умения в обучението по технологии и предприемачество в началното училище. *Годишник на ПФ*, 25, 57 – 66.
- Калинова, А. (2018). Технологичното обучение за формиране на преносими умения у учениците в началното училище. *Студентски алманах*, 5, 8 – 14.
- Сидерова, Д. (2015). Специфика на подхода към текста при езиково обучение с комуникативна ориентация. *Списание за образователна наука и изкуства*, 2.
- Сидерова, Д. (2016). *Развиване на професионална компетентност на бъдещи начални учители чрез използването на комуникативни стратегии към текста*. Стара Загора: Тракийски университет.
- Тагарева, К. (2004). *Диагностика на развитието на общуването през първата година от живота на детето*. София: Веда Словена – ЖГ.

REFERENCES

- Ivanov, G. & Kalinova, A. (2018). Prakticheskiye varianty za formiraniye i usavarshenstvaniye na sotsialniye i emotsionalniye umeniya v obucheniye po tehnologii i predpriemachestvo v nachalnoye uchilishte. *Yearbook of the Faculty of Education*, XV.
- Kalinova, A. (2018). Tehnologichnoye obucheniye za formiraniye na prenosimi umeniya u uchentsite v nachalnoye uchilishte. *Student Almanac*, 15, 8 – 14.
- Siderova, D. (2015). Spetsifika na podhoda kam teksta pri ezikovo obucheniye s komunikativna orientatsiya. *Journal of Educational Science and Arts*, 2.

- Siderova, D. (2016). *Razvivane na profesionalna kompetentnost na badeshti nachalni uchiteli chrez izpolzvaneto na komunikativni strategii kam teksta*. Stara Zagora: Trakiiski universitet.
- Tagareva, K. (2004). *Diagnostika na razvitiето na obshtuvaneto prez parvata godina ot zhivota na deteto*. Sofia: Veda Slovena – Z HG.
- Valchev, G. & Derrijan, I. (2015). Socio-psychological problems in children deprived of parental care. *Contemporary humanitarianism*, 2.
- Zhelyazkova, Z. (2018). *Efektivno usvoyavane na angliiska gramatika*. Stara Zagora: Trakiiski universitet.
- Zhelyazkova, Z. (2015). Interactive Organization of the Teaching of English Tenses. *Journal of Educational Science and Arts*, 2.

DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE-SPEAKING COMPETENCE BY THE MONTESSORI METHOD IN CHILDREN RAISED IN THE CONDITIONS OF A SOCIAL HOME

Abstract. The obsessing of communicative-speaking competence assures the individual full participation in communication. As a major aspect in the mental and personal development of children, it has the status of a species concept with respect to the generic concept 'communicative competence'. The article is dedicated to research focused on one of the most current problems of special pedagogy – the formation of communicative-speaking competence in preschool age children raised in a social home setting, using alternative teaching methods. The comparative approach in the analysis of the empirical data from the two research corps allows them to be compared against pre-formulated criteria and indicators. The results show that the Montessori method provides more effective development of communicative-speaking skills and habits in the children raised in a social home setting compared to the traditional methods of education and communication.

Keywords: communicative-speaking competence; Montessori method; children raised in a social home setting

✉ **Dr. Diyana Georgieva, Assoc. Prof.**

ORCID ID: 0000-0001-5324-930X

Faculty of Education

Trakia University – Stara Zagora

Stara Zagora, Bulgaria

E-mail: diana.georgieva@trakia-uni.bg